

І. Внесок професора Петра Рабіновича у досліджування та викладання європейських стандартів людських прав

DOI: 10.33498/Юсп-2025-06-013

Мехман А. Дамірлі

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
завідувач кафедри філософії права юридичного факультету
Близькосхідного університету
(Нікосія, Кіпр)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8205-2346>
mehman.damirli@neu.edu.tr; mdamirli@yahoo.com

УДК 340.12 (477) (092) “19/20”

НАУКОВИЙ СПАДОК ПЕТРА РАБІНОВИЧА – СКАРЬ ТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Анотація. Результатом невтомної багаторічної й багатогранної діяльності Петра Мойсейовича Рабіновича (1936–2023) став створений ним спадок у понад тисячу наукових праць, присвячених найбільш актуальним проблемам правової науки. Належне вивчення цього спадку є важливим завданням, яке стоїть перед вченими-юристами. Виконання цього завдання потребує ґрунтовних та систематичних досліджень. Тому в цій статті обмежують лише загальною характеристикою наукової творчості видатного вченого. У контексті актуальної теми номера це дає змогу краще зрозуміти системні зв'язки праволюдських досліджень Петра Мойсейовича із іншими складовими його багатого й різнопланового наукового доробку.

У статті після короткої характеристики особистості П. Рабіновича як вченого, педагога та людини визначено основні дисциплінарні та відповідні тематичні напрями його наукової творчості у сфері теоретичної юриспруденції. До таких напрямів віднесені: метанаука права: наукознавчі проблеми правознавства, методологія правових досліджень; філософія права: теорія праворозуміння – потребний підхід до права, аксіологія права – ціннісний вимір права, антропологічні проблеми права; загальна теорія права: концепція правових закономірностей, теорія законності / верховенства права, теорія правових норм, теорія правового регулювання; теорія прав людини: понятійний апарат цієї теорії і інтерпретації прав людини; соціологія права: методичні розробки з вимірювання ефективності різних правових явищ. На основі цих тематичних напрямів схарактеризовано ті нові ідеї та розробки, за якими внесок вченого в теоретичну юриспруденцію є найбільш важливим та значущим.

Ключові слова: Петро Рабінович; теоретична юриспруденція; загальна теорія права; методологія; праворозуміння; потребний підхід; права людини; аксіологія права.

Перу Петра Мойсейовича Рабіновича (1936–2023) належить понад тисячу наукових праць, присвячених найактуальнішим і різноплановим проблемам правової науки. Певно, було б безнадійною спробою дати хоча б стислий огляд всього, що зробив П. Рабінович за 60 років своєї невтомної та багатогранної діяльності. Тому тут після короткої характеристики його

© Мехман А. Дамірлі, 2025

особистості як вченого, педагога та людини намагатимуся визначити основні дисциплінарні та відповідні тематичні напрями наукової творчості та охарактеризувати нові ідеї та розробки, за якими внесок вченого в юриспруденцію найбільш вагомий та значний.

*І. Петро Рабінович – учений, педагог і людина з великої літери:
штрихи до портрета*

1. Учений, який за життя став легендою юриспруденції

Понад тисячу опублікованих наукових праць! Понад вісім тисяч – показник цитованості наукових публікацій! Така висока публікаційна активність і цитованість – це лише кількісне вираження багатого наукового спадку П. Рабіновича. Якісно так коротко висловитись не вийде.

Почнімо з тематики дисертаційних досліджень і наступних за ними монографій, написаних ще за радянських часів. Захоплює сміливістю вже сам вибір тем для них. Найбільш насущні й злободенні, складні й незвичні, часом нові на той час теми із загальної теорії права, опрацювання яких потребує величезних зусиль. Безумовно, Петро Мойсейович припускав, що нова, незвична тема потребуватиме також і нових методологічних підходів. Турбота про аргументування своєї позиції привела вченого, зокрема, до винаходу в сфері праворозуміння. Так народився потребовий підхід до права. Уважне прочитання згаданих робіт показує, що, дотримуючись стандартів ідеології часу, він при цьому умів водночас висловити те нове, що часто не вкладалося в межі стандартів. Очевидно, саме тому він швидко став помітною особистістю у радянській юридичній науці – визнаним, поважним, відомим та авторитетним вченим.

Надалі, після розпаду Радянського Союзу, радикальні світоглядні зміни і розрив із домінуючою марксистською методологією не стали для Петра Мойсейовича важкою драмою з огляду на те, що висунуті ним раніше ідеї, хоча й викладалися у традиціях радянських часів, але, по суті, не втратили своєї актуальності й цінності. Все нове в юридичній науці та думці не заперечувало того шляху, яким ішов Петро Мойсейович. Навпаки, його ідеї знайшли нові сфери застосування, даючи змогу ще глибше зазирнути в ці галузі, збагачуючи завдяки цьому юридичну науку. У нових умовах метр теорії права був, образно кажучи, на гребені хвилі. Поряд із розробкою, за його словами, “вічнозелених” проблем права, він відкривав для себе нові грані дослідження, серед яких особливе місце посіли методологічне оновлення теоретичної юриспруденції, теорія прав людини і верховенства права.

Наукова біографія Петра Мойсейовича настільки багата, начебто він прожив паралельно кілька життів. Багатогранність, глибина, креативність і систематичність були відмітними властивостями його наукової творчості. Наукові заняття були для Петра Мойсейовича не просто професійною діяль-

ністю, а способом життя. Вражала його надзвичайна працездатність. До кінця життя він не переставав дивувати своєю неймовірною енергійністю, невтомністю, ентузіазмом та стилем роботи.

Петро Мойсейович був ученим від Бога, людиною високого професіоналізму, наполегливою й такою, що прагнула творчості, людиною, яка перебувала в постійному пошуку нового. Ніколи не соромився вчитися нового. Був наділений дивовижною здатністю бачити й відчувати нове та ще не пізнане.

Характерною рисою невтомної наукової діяльності Петра Мойсейовича була наукова критика. Відмітними рисами його критики були оперативність і полемічність, дискусійність та доброзичливість. Він написав рецензії на двадцять книжок. Ці критичні рецензії були написані так само талановито, як і його інші наукові твори. Активно виступав із критичними публікаціями у пресі, жваво відгукуючись на поточні події юридичного життя. Неодноразово також публікувалися й рецензії на його книги. Відкритість маститого вченого до конструктивної критики створювала атмосферу довіри в особистому спілкуванні з ним. Траплялися випадки, коли наші з ним наукові позиції не збігалися. Однак це ніяк не впливало на наші дружні стосунки. Не пам'ятаю жодної зустрічі з Петром Мойсейовичем без полеміки, наукових дискусій, без кількох гострих критичних оцінок. Таке ставлення Петра Мойсейовича до критики, власне кажучи, нині й дає мені можливість зі спокійною душею висловити й зауваження щодо оцінки його наукового спадку. Переконаний, що це також буде цілком у дусі самого нашого наставника.

2. Професор П. Рабінович – блискучий педагог та незамінний наставник

Петро Мойсейович був не тільки невтомним дослідником, а й чудовим педагогом і наставником для багатьох поколінь юристів. Навчати – це було для нього не просто справою передавання знань, а й скеровуванням учнів до цілеспрямованого самостійного опанування цими знаннями, прищеплення умінь і навичок, підтримки та напучування, обміну досвідом. Він не нав'язував свого бачення, вчив самостійно думати й творити. Давньогрецькому філософу Плутархові належать слова: “Учень – це не посудина, яку потрібно наповнити, а смолоскип, який треба запалити. А запалити смолоскип може лише той, хто горить сам”. Для своїх учнів Петро Мойсейович був саме таким вічним вогнем.

Він був добрим і справедливим, але водночас вимогливим викладачем. Уважно придивлявся до кожного учня, знаходив до них індивідуальний підхід, намагався виявити у них творчу жилку, а потім розвинути та вдосконалити її. Завдяки педагогічному дару, довкола нього гуртувалася здібна, талановита молодь. У результаті цієї копіткої праці й було створено Львівську школу загальної теорії та філософії прав людини. Професор Рабінович

Мехман А. Дамірлі

підготував 31 кандидата та сімох докторів юридичних наук. Колись вони почали працювати під його крилом, а тепер – у самостійному польоті. Кожен обрав свій шлях наукового розвитку.

Петро Мойсейович був надзвичайно цікавим співрозмовником. Працювати та спілкуватися з ним було суцільним задоволенням, відпочинком душі. Всіх приваблювали його доброзичливість та відкритість. Почуття гумору, піднесений романтизм і поетичність (слід відзначити ще одну грань особистості Петра Мойсейовича – його ліричний дар; віршування було його улюбленим заняттям) розкріпачувало серйозну атмосферу зосередженого наукового спілкування. Кожна зустріч із ним додавала людської доброти, мудрості та розуміння у складних проблемах юридичної науки.

II. Наукова творчість Петра Рабіновича: основні напрями

1. Необхідне уточнення: “теоретична” чи “загальнотеоретична” юриспруденція?

Для визначення сфери наукових досліджень П. Рабіновича насамперед слід прояснити поставлене питання.

Спочатку звернемо увагу на точку зору самого вченого. У більшості випадків він вживає термін “загальнотеоретична юриспруденція” (в значенні самостійної науки) як синонім загальної теорії права¹, рідше – на позначення ‘науки багатопрофільної, структурованої, різнорівневої, різноелементної’², тобто вже цілого блоку наук, включно з філософією права і загальною теорією права³. У його працях міститься також побіжна згадка про теоретичну юриспруденцію як особливу галузь знань, у цілісній системі якої науковець виділяє загальну теорію права⁴. Звідси природно постають питання: загальна теорія права – це *просто* теоретична чи *загальнотеоретична* наукова дисципліна? Яку з назв доцільно використовувати щодо фундаментальних правових дисциплін? Які ще дисципліни сюди належать? тощо.

Мої відповіді на ці запитання коротко можна сформулювати так. Фундаментальні правові наукові дисципліни – це дисципліни, які не обмежені однією правовою системою, а виходять за її межі, розширюють горизонти правопізнання, розглядаючи право як у цілому, так і в різних культурних традиціях. До цих дисциплін, у центрі яких знаходиться загальна теорія права, належать, поряд із нею, такі дисципліни, як філософія права, соціологія права, загальна (світова, порівняльна) історія права, порівняльне правозна-

pravona.com.ua

¹ Див., наприклад: ‘Вітчизняна філософсько-правова і загальнотеоретична юриспруденція: витоки й фундатори’ (2004) 2 Проблеми філософії права 218–219; *Основи теорії та філософії права: навч. посібник* (Медицина і право 2021) 234 (тут і далі покликання на праці П. Рабіновича наводимо без зазначення автора).

² *Основи теорії та філософії права* (н 1) 229.

³ Там само 231.

⁴ Там само 228.

вство⁵. Сюди ж слід додати й метанауку права. Однак не всі з перелічених дисциплін виробляють теоретичне знання, тобто є теоретичними дисциплінами. Такими є лише метанаука права, філософія права, загальна теорія права і соціологія права, а радше лише її теоретична / систематична частина. Згадані дисципліни містять теоретичні знання, але різного характеру: метанаука – це теорія науки права, тобто *метатеорія* пізнання права (вивчає наукознавчі та методологічні проблеми правових досліджень), філософія права – це *філософська* теорія права, загальна теорія права – це *юридична* теорія права, (теоретична) *соціологія* права – це соціологічна теорія права. Проте теоретичні правові знання не обмежуються зазначеними дисциплінами, бо є ще й галузеві теорії права. Оскільки згадані дисципліни об'єднують їх теоретичний характер, остільки для позначення всіх їх як блоку наукових дисциплін логічно правильним буде вжити конструкцію “*теоретична юриспруденція*” або “*теоретичне правознавство*”.

Далі. Будь-яке теоретичне знання *per definitionem* має загальний характер. Тому використання конструкції “*загальнотеоретична юриспруденція*” на позначення розглянутого блоку наукових дисциплін нічого істотного не додає. Хоча ця конструкція й може бути використана з означеною метою, але для наукової строгості цього робити не варто з огляду на певні ризики. Що ж до виразу “загальна” у назві загальної теорії права, то він виправданий із кількох підстав. Зокрема, його використовують, *inter alia*, щоб підкреслити відмінність згаданої дисципліни від галузевих теорій права⁶.

Усе повище графічно можна виразити так (схема).

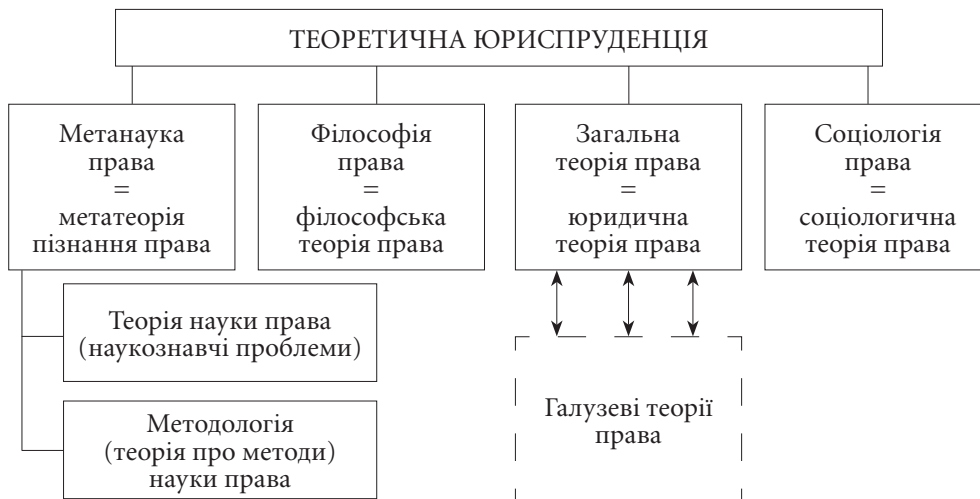

Схема. Система теоретичної юриспруденції

⁵ M Damirli, *Genel Hukuk Teorisi: Türkiye’de Tarihi Gelişimi ve Çağdaş Durumu* (Adalet Yayın Evi 2024) 187.

⁶ Про інші характеристики “загальності” загальної теорії права див.: М Дамірлі, ‘Квантори “загальності” загальної теорії права’ [2013] 2 *Філософія права і загальна теорія права* 267–275.

2. Дисциплінарна і тематична характеристики наукової творчості П. Рабіновича

Наведені уточнення й систематичний аналіз наукових праць П. Рабіновича дають змогу уточнити сферу його наукових пошуків у дисциплінарній й тематичній площинах.

Установлено, що патріарх юридичної науки працював, тією чи іншою мірою, майже з усіма основними сферами теоретичної юриспруденції: метатеорією правопізнання, філософією права, загальною теорією права, соціологією права. Крім того, серед значущих сфер досліджень науковця слід виокремити, звісно ж, теорію прав людини. І хоча деякі вчені схильні вважати її самостійною науковою дисципліною, на мою думку, вона такою не є; входячи до складу загальної теорії права, теорія прав людини в деякій своїй частині долучається до філософії права; вона може претендувати лише на статус галузі дослідження і навчальної дисципліни. Проте, враховуючи її особливе місце та значення у творчості Петра Мойсейовича, виокремлюю також і цю сферу як самостійну. Тематичні напрями, що відповідають згаданим галузям знання, можна зобразити так (табл.).

Таблиця

Дисциплінарна і тематична характеристика наукової творчості Петра Рабіновича

Дисциплінарні галузі знання	Тематичні напрями
Метанаука права	<i>Наукознавчі проблеми правознавства Методологія правових досліджень</i>
Філософія права	<i>Теорія праворозуміння – Потребовий підхід до права Аксіологія права: ціннісний вимір права Антропологічні проблеми права</i>
Загальна теорія права	<i>Концепція правових закономірностей Теорія законності / верховенства права Теорія правових норм Теорія правового регулювання</i>
Теорія прав людини	<i>Понятійний апарат теорії прав людини Проблеми інтерпретації прав людини</i>
Соціологія права	<i>Методичні розробки з вимірювання ефективності різних правових явищ</i>

Окрім наукової, сферами діяльності П. Рабіновича є також юридична освіта, правове виховання й пропаганда. Проте, оскільки завданням цієї роботи є розгляд власне наукової творчості вченого, обмежуся тут самою лише цією згадкою, хоча й у названих сферах його внесок є значним і заслуговує на те, щоб стати предметом окремого дослідження.

III. Стислий зміст внеску Петра Рабіновича в теоретичну юриспруденцію: нові ідеї та розробки

1. Наукознавчі проблеми правознавства

Наукознавчі сюжети в роботах П. Рабіновича були, так чи інакше, завжди. Ще в першому десятилітті свого наукового життя він публікує в журналі “Правознавство” статтю під назвою “Специфіка предмета юридичної науки”⁷.

Відповідно до традицій радянського суспільствознавства предмет правової науки визначався через категорію “закономірність”. Саме у зв’язку з цим досліджувалась і тут ця категорія та розроблялася концепція державно-правових закономірностей, яка охоплювала поняття, класифікацію та механізм дії останніх⁸.

Предмети загальної теорії права і філософії права Петро Мойсейович також розробляв через категорію “закономірність”. Щоправда, ми з ним часто дискутували з цього питання. Я вважав і вважаю дотепер, що закономірності – не становлять предмета науки; їх виявляють у результаті вивчення предмета науки і відтак вони, поряд із іншими компонентами, входять у зміст науки. З іншого боку, визначення предмета науки через категорію “закономірність” не дає змоги чітко розмежувати окремі правові наукові дисципліни. Це можна простежити, зокрема, у визначеннях, що їх сам Петро Мойсейович дав предметам філософії права та універсальної теорії права: обидві дефініції виводяться з використанням виразу “найзагальніші (гранично загальні) закономірності”⁹. Очевидно, саме розуміючи згадану обставину, у своїх подальших працях під час визначення предмета загальної теорії права, а також правової науки загалом, вчений акцентував на соціальній сутності досліджуваних явищ¹⁰.

Заслужує на увагу також характеристика запропонованої науковцем універсальної теорії права як загальної концептуальної основи теорій національного та міжнародного права. Справді, загальна теорія права, яка претендує на таку загальність, має охопити правову реальність у світовому масштабі, всі існуючі у світі правові системи: і національні, і міжнародну,

⁷ ‘Специфика предмета юридической науки’ [1974] 2 Известия высших учебных заведений. Правоведение 53–61. Також див.: ‘К вопросу о специфических государственно-правовых закономерностях как предмете юридической науки’ в *Актуальные проблемы теории социалистического государства и права* (Институт государства и права Академии наук СССР 1974) 43–49

⁸ *Упрочение законности – закономерность социализма (вопросы теории и методологии исследования)* (“Вища школа” 1975); *Проблемы теории законности развитого социализма* (“Вища школа” 1979).

⁹ ‘Наука філософії права: до характеристики предмета і методології’ [2003] 1 Проблеми філософії права 22–26; ‘Універсальна теорія права як загальна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права (до проблеми формування)’ [2017] 3(27) Публічне право 22.

¹⁰ ‘Соціальна сутність правових та державних явищ – ядро предмета загально-теоретичної юриспруденції’ [2009] 7 Бюлетень Міністерства юстиції України 30–38; ‘Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки’ [2011] 1 Юрид. наука 7–13. Також див.: ‘Соціальна сутність правових систем і забезпеченість ними прав людини – необхідні складові предмета юридичної компаративістики’ [2012] 1 Вісник Академії правових наук України 16–24.

і, додамо від себе, – також і наднаціональну. Однак при цьому неможливо погодитися з висловлюванням видатного вченого про можливість виокремлення загальної теорії права певної держави. Адже теорія за визначенням не належить до одиничних явищ, а стосується саме загальних властивостей, які виходять за межі таких явищ. У точному сенсі цього поняття немає ані української, ані французької тощо загальної теорії права. (Тому не зовсім коректними видаються такі, що часто зустрічаються у дисертаційних дослідженнях, положення новизни, сформульовані з використанням вислову “вперше у вітчизняній загальній теорії права”).

Безумовно, згадана ідея надзвичайно цікава. Однак насторожує вживання в назві, про яку йшлося, слова “універсальна”, бо під цим словом розуміють виведення а ргіогі з поняття. Натомість слово “загальна”, яке я вважаю найбільш слушним для назви нашої дисципліни, означає виведення теоретичних положень а posteriori з різних правових систем.

2. Методологічні проблеми правознавства

Особливого значення П. Рабінович надавав розробці методологічних проблем правових досліджень. Саме питання про розуміння права також мало для нього важливе методологічне значення. До речі, його потребовий підхід також виник із методологічної необхідності. Напевно, усі пам’ятають його улюблене питання здобувачам під час захисту в наукових спеціалізованих радах: “що таке право?” (чи в його манері – ‘що саме, яке саме явище відображене терміно-поняттям “право”?’). Відповідь на це запитання суттєво впливала на оцінку Петром Мойсейовичем дисертаційного дослідження.

Розробка методологічних проблем правових досліджень стала особливо актуальною у пострадянський час. Після колапсу Радянського Союзу, в умовах світоглядно-методологічного “вакууму”, коли все старе було відкинута й натомість нічого нового запропоновано не було, Петро Рабінович, відчувши прогалину в означеній сфері, почав активно займатися проблемами оновлення методології правових досліджень. У центрі уваги вченого були такі питання, як методологічні аномалії при досліджуванні правових явищ, проблеми плюралізації та трансформації методології сучасного правознавства¹¹. При цьому “демонополізація методологічних підходів” та “плюралізація використовуваних прийомів” були визнані науковцем важливими шляхами методологічного “переозброєння”. Методологічний плюралізм, на його думку, не повинен перетворитися на методологічний анархізм та еkleктизм¹². Протистояти ж цьому може лише “наукознавча, методологічна

¹¹ ‘Методологія правознавства: проблеми плюралізації’ [1995] 3 Вісник Академії правових наук України 81–88; ‘Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи’ [2002] 4 Вісник Академії правових наук України 3–14; ‘Методологія вітчизняного загально-теоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції’ [2003] 1 Бюлетень Міністерства юстиції України 37–45; ‘Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми’ [2003] 1 Юридична Україна 10–18.

¹² *Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник* (вид. 9-е, зі змінами, Край 2007) 182–183.

дисципліна”. Тобто йшлося про плюралізм, який водночас вимагав від дослідника дотримання деяких методологічних постулатів¹³.

Відомі також розробки вченого із застосування у правових дослідженнях окремих методологічних інструментів, якими, зокрема, були діяльнісний, семіотичний, герменевтичний та ін. підходи.

3. Теорія праворозуміння: потребовий підхід до права

Проблеми праворозуміння П. Рабінович почав досліджувати з 1972 р. У наукових працях радянського періоду¹⁴ вчений досліджував питання праворозуміння, спираючись на позитивістський підхід до права. У цей час він починає розробляти новий – потребовий підхід до його вивчення. Цей підхід науковець уперше запровадив 1985 р. у монографії, присвяченій ціннісній характеристиці права. У цій праці він визнав потребовий підхід найбільш прийнятним і адекватним методологічним інструментом виявлення та пояснення ціннісних властивостей права та інших правових явищ. Цей підхід дослідник інтерпретував як ‘виявлення історично визначених потреб суб’єктів життя і встановлення ролі, функції (як потенційної, так і реальної) тих чи інших предметів, явищ у задоволенні таких потреб’¹⁵.

У пострадянський час Петро Мойсейович досліджує такі питання теорії праворозуміння, як основні причини і непереборність плюралізму в розумінні права, сутність і поняття праворозуміння, його різновиди, класичні й сучасні (“неокласичні”) типи¹⁶, природно-правовий світогляд¹⁷ тощо. У цей же час вчений продовжує роботу з розробки потребового праворозуміння. ‘Його розвиток та авторська реалізація у подальших теоретико-правових дослідженнях’ стають ‘пожиттєвим науковим кредо Петра Мойсейовича’¹⁸.

Безумовно, запроваджений і розроблюваний Петром Мойсейовичем потребовий підхід до права є його найважливішим внеском у теорію право-

¹³ Про ці постулати див.: *Основи загальної теорії права та держави* (н 12) 183–186.

¹⁴ ‘Право как явление общественного сознания’ [1972] 2 Известия высших учебных заведений. Правоведение 106–116; ‘До питання про загальне поняття права (з приводу нової концепції І. Сабо)’ [1976] 15 Вісник Львівського університету. Серія юрид. 3–9; ‘О понятии права в советской юридической науке’ [1977] 4 Известия высших учебных заведений. Правоведение 41–50.

¹⁵ *Социалистическое право как ценность* (Вища школа 1985) 10.

¹⁶ ‘Праворозуміння: сутність класифікації, нездоланність плюралізму’ [2007] 5 Бюлетень Міністерства юстиції України 26–32; ‘Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика’ [2007] 3 Вісник Академії правових наук України 11–22; ‘Сутність праворозуміння’ [2007] 9 Право України 3–7; ‘Класичні типи праворозуміння: нездоланність співіснування’ [2008] 1–2 Юридичний вісник України 4–5; ‘Правопонимание: сущность, причины и неизбежность плюрализма, современное европейское измерение’ [2011] 1 Право Украины 8–25; ‘Потребовое праворозуміння: концептуальна характеристика, евристичний потенціал’ [2014] 5 Право України 31–40; ‘Потребова доктрина основоположних (буттєвих) прав і свобод стану’ у *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* (Право 2023) 83–99.

¹⁷ ‘Природне право: діалектика приватного й публічного’ [2004] 9 Право України 61–64; П. Рабінович, Т. Бачинський, ‘Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація)’ [2014] 2 Вісник Національної академії правових наук України 5–17.

¹⁸ В. Бігун, ‘Гордість вітчизняної теорії права (Передмова)’ у *Півстоліття наукового повноліття. До ювілею професора Петра Мойсейовича Рабіновича* (Львівський національний університет імені Івана Франка 2016) 7.

розуміння. У зв'язку з цим, на мою думку, потребують особливої уваги та уточнення такі два питання.

Перше. Безумовно, першість у авторстві цього підходу належить Петрові Мойсейовичу. Він був не лише його винахідником, а й популяризатором. І хоча надалі, починаючи з 1991 р., за кордоном також розпочинають дослідження, у яких розглядають головно питання прав людини у зв'язку з її потребами¹⁹, проте, тим не менш, згаданий підхід у цих дослідженнях не отримав свого концептуального оформлення. У цьому полягає відмінність згаданих розвідок від робіт Петра Мойсейовича, в яких потребові науковці положення стали підтвердженням цінності здійснених ним концептуальних розробок. Поряд із цим можна вести мову про його інтелектуальних попередників, від часу запровадження І. Кантом самого терміна “правова потреба” (*rechtliches Bedürfnis*). Зокрема, особливий інтерес може становити розгляд підходу П. Рабіновича у зв'язку з теорією інтересу в праві Р. Іерінга. Однак ці та інші питання ще чекають на окреме дослідження.

Друге. Вимагає вирішення також і питання про місце потребового підходу в теорії праворозуміння. Чи є цей підхід самостійним типом праворозуміння? Якщо ж ні, тоді до якого з класичних типів праворозуміння його можна віднести? Який зв'язок він має із існуючими основними типами праворозуміння?

Сам учений відкрито виступав проти віднесення його підходу до доктрини природного права, підтверджуючи думку іншого науковця (О. Стовба) про те, що якщо ним іноді й використовувалось формулювання “соціально-природне право”, то термін “природне” зазвичай вживався тут у сенсі закономірного, нормального, неминучого, але в жодному разі не в значенні чогось трансцендентного, позадосвідного, понадпозитивного²⁰. Петро Мойсейович відкрито заявляв, що “потребове праворозуміння належить до соціолого-позитивістського типу праворозуміння, а точніше – до соціально-антропологічного різновиду останнього (причому, і про це слід зазначити цілком відверто, у його історико-матеріалістичній інтерпретації)”²¹.

Річ у тім, що П. Рабінович також обґрунтовував неминучість співіснування двох класичних типів праворозуміння²². Структуруючи свій курс “Основи теорії та філософії права”, він виходив із поділу праворозуміння на природне та позитивістське (при цьому у назві праворозуміння, на відміну

¹⁹ I Doyal, I Gough, *A Theory of Human Need* (Palgrave Mcmillan 1991); J Galtung, *Human Rights in Another Key* (Polity Press 1994). Див. також: J Griffin, *On Human Rights* (1st ed., Oxford University Press 2008) 4–90; D Miller, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford University Press 2007) 179–187; D Miller, ‘Grounding Human Rights’ [2012] 15(4) *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 407–427; M Renzo, ‘Human Needs, Human Rights’ in: Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (eds), *Philosophical Foundations of Human Rights* (1st ed., Oxford University Press 2015) 572–587.

²⁰ ‘Потребове праворозуміння як вислід соціально-матеріалістичної парадигми (загальнотеоретична характеристика)’ [2014] 1 *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України* 9.

²¹ Там само.

²² ‘Праворозуміння “природне” та “легістське”: неминучість співіснування’ [2009] 3 *Право України* 65–70.

від позитивного, термін “природне” писав у лапках). Він давав цьому таке пояснення:

На початковому курсі <...> в рамках цього предмета ви будете вивчати з позицій першого різновиду праворозуміння таке явище, як основоположні (буттєві) людські права та свободи; вони виникають та існують у людей та їх груп насамперед незалежно від волевиявлення держави або певного об’єднання держав, їхньої політики, їх законів, регулятивної діяльності їхніх органів та посадових осіб. А потім у запропонованому посібнику з позицій іншого різновиду праворозуміння буде схарактеризовано в загальнотеоретичному аспекті позитивістське (державно-вольове) регулювання суспільних відносин. Як видається, *тільки в поєднанні зазначених двох різновидів праворозуміння можуть бути з достатньою повнотою викладені основи саме загальної (а не часткової) теорії та філософії права* (курсив мій. – Авт.)²³.

Звідси можна дійти висновку, що в уявленні вченого для всебічного вивчення, а отже, і для розуміння права необхідні обидва типи праворозуміння. Він стверджував принципову нездоланність змістовної *плюралістичності* праворозуміння. Так само цікавим є погляд Петра Мойсейовича на так зване інтегративне праворозуміння. Цей різновид праворозуміння, на його думку, ніколи не стане загальновизнаним і однозначним. Тому існуючий стан справ у цій сфері вчений позначив як “плюралізм інтегральності”.

4. Цінність права: внесок у аксіологію права

Хоча перші дослідження аксіологічної проблематики П. Рабінович починає ще наприкінці 60 – на початку 70-х років²⁴, найважливішою віхою тут стає його монографія, опублікована 1985 р.²⁵ До речі, цей період у соціалістичному правознавстві був часом розгортання досліджень з аксіологічної проблематики. Помітними подіями стали публікації монографій С. Алексеєва²⁶ і Н. Нєновскі²⁷.

Монографія П. Рабіновича, що також увійшла в цей ряд, посіла гідне місце серед головних робіт із розглядуваної проблематики. У ній досліджувано нові аспекти та межі ціннісної характеристики права. До них, зокрема, належали: ціннісне обґрунтування права; цінність позитивного права (поняття, критерії, різновиди); власна та інструментальна (службова) цінність позитивного права; зв’язок та співвідношення цінності права з іншими його соціальними властивостями: справедливістю, ефективністю, істинністю,

²³ Основи теорії та філософії права (н 1) 14.

²⁴ ‘Социалистическое право как ценность’ в *Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства* (Изд. Харьковского университета 1968) 20–23; П Рабінович, Н Витрук, ‘Социалистическое право и личность’ [1970] 3 *Правоведение* 16–24; ‘Право як цінність культури’ [1971] 18 *Проблеми правознавства* 3–12.

²⁵ *Социалистическое право как ценность* (н 15).

²⁶ С Алексеєв, *Социальная ценность права в советском обществе* (Юрид. лит. 1971).

²⁷ Н Нєновски, *Право и ценности* (Пер. с болг., Прогресс 1987) – вперше видано болгарською мовою у 1982 р.

економічністю тощо; місце права у загальній системі цінностей суспільства та критерії надання їм переваги у правовому регулюванні; порівняльна цінність різних правових явищ, їхня ціннісна ієрархія; оцінювальна функція права і правосвідомості; природа оцінних понять. Деякі з висловлених у монографії ідей і рекомендацій мали як теоретичне, так і практичне значення, були спрямовані на підвищення ефективності правотворчої і правозастосовної діяльності. До останніх належать: визначення співвідношення пізнання, оцінювання та регулювання в правотворчості та правозастосуванні; розподіл оцінювальних функцій (повноважень) між правотворчими та правозастосовними органами; виявлення особливостей використання оцінних понять у правовому регулюванні; встановлення ролі оцінювання у тлумаченні права: співвідношення правових і позаправових підстав оцінок у правозастосуванні; критерії та показники цінності права, їхнє використання для її виявлення, вимірювання, зіставлення, прогнозування; розуміння цінності права у правовому навчанні й вихованні; шляхи та засоби підвищення цінності соціалістичного права тощо.

З появою монографії П. Рабіновича розробка аксіологічно-правової тематики сягнула нового рівня. Важливим внеском дослідника в аксіологію права стали: аргументування власної цінності юридичного (себто державно-вольового, легістсько-позитивістського) права, виявлення її властивостей і проявів та деяких тенденцій розвитку останніх; конструювання емпірично фіксованих показників цінності юридичного права (як об'єктивного, так і суб'єктивного), що уможливають вивчати таку цінність конкретно-соціологічними методами; обґрунтування необхідності формування шанобливого активного ставлення до юридичного закону, інших юридичних феноменів з боку всіх громадян і посадових осіб.

5. Теорія прав людини

З початку 1990-х років і до кінця життя головна дослідницька увага П. Рабіновича була спрямована на досягнення основних прав та свобод людини. Це досягнення було представлено переважно двома ракурсами: загальнотеоретичним та філософсько-правовим. Можна без перебільшення стверджувати, що саме зусиллями Петра Мойсейовича було закладено основи вітчизняної доктрини прав людини. Безумовно, саме йому належить першість у розробці загальнотеоретичних засад прав людини у вітчизняному правознавстві. У центрі уваги науковця перебували такі питання теорії прав людини, як загальнотеоретична характеристика, поняття, сутність, класифікація та інтерпретація прав людини, межі здійснення прав людини, підстави та принципи обмежування у здійсненні прав людини, основоположні обов'язки людини (поняття, класифікації), а також характеристика окремих різновидів прав і свобод людини (право людини на життя, право людини на ком-

пенсацію моральної шкоди, право людини на національне самовизначення, свобода віровизнання, право на пам'ять і право на забуття)²⁸.

Під час концептуального оновлення курсу “Загальної теорії права” Петро Мойсейович також виходив із домінування проблем прав людини. Саме права людини були обрані ним концептуальним центром цього курсу, що й зумовило його нетрадиційне структурування, суттєві зміни як у його побудові, так і в змісті, запровадження низки нових і перегляд деяких традиційних ідей та понять²⁹.

6. Теорія законності / верховенства права

У науковому доробку П. Рабіновича теорія законності представлена статтями³⁰ та двома монографіями, виданими у 1970-х роках³¹. У цих працях розроблені поняття і структура законності, її співвідношення з доцільністю, колізії між законністю і доцільністю у правовому регулюванні (неминучість виникнення, причини, шляхи подолання), а також проблеми зміцнення законності та можливості соціального планування в означеній сфері.

У пострадянські часи Петро Мойсейович продовжує досліджувати згадану проблематику, однак уже в ширшому діапазоні – як проблему верховенства права. Якщо, з одного боку, це було зумовлено наступністю в наукових дослідженнях вченого, то з іншого, навпаки – вже відходом від радянського ототожнення закону та права. Такий відхід, своєю чергою, був викликаний новою концептуально-методологічною орієнтацією, що розрізняє закон і право. Це було виправдано також і з огляду на доктрину та практику Венеціанської комісії, яка визнала законність одним із важливих критеріїв оцінки верховенства права.

У центрі уваги вченого були такі проблеми верховенства права, як його поняття та сутність, принципи, а також проблеми інтерпретації (Конституційним Судом України, Страсбурзьким судом, науковою доктриною) й реалізації на практиці³².

²⁸ В Вітковський, П Рабінович, ‘Право людини на національне самовизначення і проблема бінаціональності’ [1995] 2 Український часопис прав людини 99–103; ‘Право людини на життя (ст. 2 ЄКПЛ)’, О Жуковська (ред), *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* (ВІПОЛ 2004) 33–40; П Рабінович, О Грищук, *Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти)* (Світ 2006); ‘Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти’ [2001] 2(25) Вісник Академії правових наук України 108–122; П Рабінович, Д Садовська, ‘Право на пам'ять і право на забуття: загальнотеоретичний аналіз’ [2023] 14 Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник 127–138.

²⁹ *Основи загальної теорії права та держави* (н 12) 6.

³⁰ ‘Законность и целесообразность в применении юридических норм’ [1974] 30 Применение советского права 38–53; ‘Законность правотворчества’ *Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма: краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф.* (ХЮИ 1985) 197–199; ‘Колізії між законністю та доцільністю як постійно відтворювана проблема юридичного регулювання’ [2000] 4 Вісник Академії правових наук України 27–37.

³¹ *Упрочение законности – закономерность социализма* (н 8); *Проблемы теории законности развитого социализма* (н 8).

³² ‘Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України’ [2006] 1 Вісник Конституційного Суду України 37–46; ‘Верховенство права як соціальний феномен’ [2008] 8 Юридический вестник 12–14; П Рабінович, О Луців, ‘Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи

7. Теорія правових норм³³

Загальнотеоретичними питаннями розроблення, застосування та реалізації правових норм П. Рабінович був зайнятий переважно у радянський період своєї наукової діяльності. Ці питання були найрізноманітнішими. До них належали, зокрема: властивості (семіотичні, релятивні) юридичних норм (матеріальних і процесуальних), соціально-змістова сутність оціночних юридичних норм як засіб забезпечення соціальної справедливості, юридична природа цілей правових актів, доцільність впровадження юридичних норм (поняття юридичних норм) офіційна конкретизація юридичних норм (поняття та види), тлумачення-роз'яснення змісту юридичних норм, проблеми ефективності та реалізації юридичних норм³⁴.

8. Теорія правового регулювання

Наприкінці 80 – у 90-х роках минулого століття в центрі уваги Петра Мойсейовича були, окрім іншого, також і проблеми теорії правового регулювання. Систематичні розробки вченого в цій галузі охоплювали такі загальнотеоретичні питання, як поняття, види, сфери, межі й чинники розвитку правового регулювання, якість і своєчасність у правотворчості, діалектика об'єктивного та суб'єктивного у праворегулятивній діяльності, проблеми розуміння у правовому регулюванні, а також основні тенденції розвитку вітчизняного позитивно-правового регулювання³⁵.

до інтерпретації» [2012] 2 Вісник Академії правових наук України 3–16; П Рабінович, О Луців, 'Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність' [2013] 1–2 Право України 296–309; 'Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні' [2013] 9 Право України 162–175; П Рабінович, О Луців, С Добрянський, О Панкевич, С Рабінович, *Принципи верховенства права: проблеми теорії та практики* (Сполон 2016) (співавтор).

³³ У наукових працях останніх років П. Рабінович на позначення явищ державно-вольового походження вживав термін "юридичний" ("юридичні норми", "юридичні відносини", "юридичне регулювання" та ін.).

³⁴ 'О материальных и процессуальных особенностях юридических норм (функциональный анализ)' [1971] 20 Проблемы правознавства 3–18; 'О юридической природе целей правовых актов' [1971] 5 Известия высших учебных заведений. Правоведение 28–35; П Рабінович, Г Шмелева, 'Конкретизация юридических норм (общетеоретические проблемы)' [1985] 6 Известия высших учебных заведений. Правоведение 31–39; 'Эффективность процессуальных норм: критерии и показатели' [1986] 17 Проблемы социалистической законности 11–15; 'Реализация норм социалистического права (некоторые ценностные аспекты)' [1988] 22 Проблемы социалистической законности 61–66; 'Оценочные нормы советского права как средство обеспечения социальной справедливости' *Право. Ускорение. Справедливость: сборник статей* (В Новоселов ред, Изд-во Саратовского ун-та 1989) 39–40; 'Ефективність юридичних норм: загальнотеоретичні засади та методика дослідження' [2009] 1 Бюлетень моніторингу законодавства України 6–14.

³⁵ 'Сферы и пределы правового регулирования: понятие, виды, факторы развития' в *XXII съезд КПСС и развитие теории государства и права* (СЮИ 1987) 52–59; 'Своечасність у правовому регулюванні' [1988] 11 Радянське право 60–64; 'Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты)' [1990] 3 Известия высших учебных заведений. Правоведение 19–27; 'Своевременность в праве' [1991] 9 Вопросы теории государства и права 55–62; 'Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми' [1998] 2 Вісник Академії правових наук України 78–82; 'Терменевтика і правове регулювання' [1999] 2(17) Вісник Академії правових наук України 61–71. Також див.: П Рабінович, Н Савлук, 'Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін' [2002] 1 Вісник Академії правових наук України 23–35.

9. Методичні розробки з вимірювання ефективності правових явищ

Важливим внеском П. Рабіновича в соціологію права є конструювання емпірично фіксованих показників цінності позитивного права (цінності особистісної, групової та загальносоціальної) та ефективності правових норм, напрацювання з методики вимірювання рівня законності та ефективності різних правових явищ. До останніх належали: юридичні гарантії законності, юридична відповідальність, процесуальні норми, рішення Страсбурзького суду та правовий прогрес³⁶.

Вчений не тільки розробив відповідні методики, а й здійснив конкретно-соціологічні дослідження із застосуванням цих методик. Такими були, зокрема, дослідження аксіологічних засад правосвідомості молоді Львова, які виконувались під керівництвом професора П. Рабіновича із залученням студентів-гуртківців і дипломників.

Роботи Петра Мойсейовича з теорії правових норм і правового регулювання, і навіть його методичні розробки з вимірювання ефективності різних правових явищ, демонструють, що він був не просто блискучим теоретиком, а ще й таким теоретиком, який рефлексує над практичними проблемами.

* * *

І на завершення. В історії науки не так багато прикладів, коли вчені, доживши до старості, продовжували працювати й при цьому крокували в ногу з новими віяннями часу. Петро Мойсейович належить до плеяди таких небагатьох вчених. Ті ідеї та розробки, якими ми зобов'язані Петрові Мойсейовичу, слугують і ще довго слугуватимуть основою для подальших наукових пошуків і будуть суттєвою мірою спрямовувати їх.

Пам'ять про Петра Мойсейовича ми назавжди збережемо у наших серцях!

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Damirli M, *Genel Hukuk Teorisi: Türkiye'de Tarihi Gelişimi ve Çağdaş Durumu* (Adalet Yayın Evi 2024).
2. Doyal L, Gough I, *A Theory of Human Need* (Palgrave Mcmillan 1991).
3. Galtung J, *Human Rights in Another Key* (Mass.: Polity Press 1994).
4. Griffin J, *On Human Rights. 1st ed.* (Oxford University Press 2008).

³⁶ 'Эффективность юридических гарантий законности (к методике измерений)' [1977] 36 Проблемы правоведения 93–101; 'Уровень законности: понятие и методика измерения' в *Проблемы теории социалистического государства и права* (Ин-т государства и права 1977) 91–92; *Проблемы теории законности развитого социализма* (н 8) 87–109; 'Эффективность юридической ответственности (общая методика измерений)' [1979] 4 Проблемы социалистической законности 35–41; 'Эффективность процессуальных норм: критерии и показатели' (н 34) 11–15; 'Правовой прогресс (К методологии разработки показателей)', *Право и социальный прогресс Сибири: Мат. науч.-практ. конф.* (ОмГУ 1990) 19–22; 'Эффективность решений Европейского суда з прав людини: спроба вимірювання' [2000] 2 Вісник Академії правових наук України 11–19; 'Вимірювання показників ефективності юридичних гарантії законності: методичні аспекти' [2008] 3 Бюлетень Міністерства юстиції України 14–22.

Мехман А. Дамірлі

5. Miller D, *National Responsibility and Global Justice* (Oxford University Press 2007).
6. Alekseev S, *Socialnaya cennost prava v sovetskom obshestve* (Yuridicheskaya literatura 1971) (in Russian).
7. Rabinovych P, Hryshchuk O, *Pravo liudyny na kompensatsiiu moralnoi shkody (zahalnoteoretychni aspekty)* (Svit 2006) (in Ukrainian).
8. Rabinovych P, Lutsiv O, Dobriansky S, Pankevych O, Rabinovych S, *Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky* (Spolom 2016) (in Ukrainian).
9. Rabinovych P, *Osnovy teorii ta filosofii prava* (Vydavnytstvo LOBF “Medytsyna i pravo” 2021) (in Ukrainian).
10. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* (Vyd. 9-e, z zminamy Krai 2007) (in Ukrainian).
11. Rabinovych P, *Problemy teoryi zakonnosti razvytoho sotsyalizma* (Vyshcha shkola 1979) (in Russian).
12. Rabinovych P, *Sotsyalisticheskoe pravo kak tsennost* (Vyshcha shkola 1985) (in Russian).
13. Rabinovych P, *Uprochenye zakonnosti – zakonernost sotsyalizma (voprosy teoryi y metodolohyy yssledovaniya)* (Vyshcha shkola 1975) (in Russian).

Edited and translated books

14. Renzo M, ‘Human Needs, Human Rights’, in Rowan Cruft, S. Matthew Liao, Massimo Renzo (eds), *Philosophical Foundations of Human Rights* (1st ed. Oxford University Press 2015) 572–587.
15. Bihun V, ‘Hordist vitchyznianoï teorii prava’ (Peredmova) in *Pivstolittia naukovoï povnolittia. Do yuvileiu profesora Petra Moiseiovycha Rabinovycha* (Lvivskiy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka 2016) 3–11 (in Ukrainian).
16. Nenovski N, *Pravo i cennosti* (Per. s bolh., Progress 1987) (in Russian).
17. Rabinovych P, ‘K voprosu o specificheskikh gosudarstvennopravovykh zakonernostyakh kak predmete yuridicheskoi nauki’ v *Aktualnye problemy teorii socialisticheskogo gosudarstva i prava* (Institut gosudarstva i prava Akademii nauk SSSR 1974) 43–49 (in Russian).
18. Rabinovych P, ‘Ochenochnye normy sovetskogo prava kak sredstvo obespecheniya socialnoj spravedlivosti’, v *Pravo. Uskorenje. Spravedlivost: sbornyk statei* (V Novoselov red, Izd-vo Saratovskogo un-ta 1989) 39–40 (in Russian).
19. Rabinovych P, ‘Potrebova doktryna osnovopolozhnykh (buttievykh) prav i svobod stanu’ in *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeyskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu* (Pravo 2023) 83–99 (in Ukrainian).
20. Rabinovych P, ‘Pravo liudyny na zhyttia (st. 2 YeKPL)’, in O Zhukovska (ed), *Yevropeyska konventsia z prav liudyny: osnovni polozhennia, praktyka zastosuvannia, ukraïnskyi kontekst* (VIPOL 2004) 33–40 (in Ukrainian).
21. Rabinovych P, ‘Sfery i predely pravovogo regulirovaniya: ponyatie, vidy, faktory razvitiya’, *XXII sezd KPSS i razvitie teorii gosudarstva i prava* (SYuI 1987) 52–59 (in Russian).
22. Rabinovych P, ‘Socialisticheskoe pravo kak cennost’ in *Problemy socialisticheskoy zakonnosti na sovremennom etape razvitiya Sovetskogo gosudarstva: mezhvuz. nauch. konf.* (Izd. Harkovskogo universiteta 1968) 20–23 (in Russian).
23. Rabinovych P, ‘Uroven zakonnosti: ponyatie i metodika izmereniya’ in *Problemy teorii socialisticheskogo gosudarstva i prava* (In-t gosudarstva i prava 1977) 91–92 (in Russian).

Journal articles

24. Miller D, ‘Grounding Human Rights’ (2012) 15 (4) *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 407–427.
25. Damirli M, ‘Kvantory “zahalnosti” zahalnoi teorii prava’ (2013) 2 *Filosofia prava i zahalna teoriia prava* 267–275 (in Ukrainian).
26. Rabinovych P, ‘Do pytannia pro zahalne poniattia prava (z pryvodu novoi kontseptsii I. Sabo)’ (1976) 15 *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna* 3–9 (in Ukrainian).

27. Rabinovych P, 'Efektyvnist rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: sprobа vymiriuvannia (2000) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 11–19 (in Ukrainian).
28. Rabinovych P, 'Efektyvnist yurydychnykh norm: zahalnoteoretychni zasady ta metodyka doslidzhennia' (2009) 1 Biuletен monitorynhu zakonodavstva Ukrainy 6–14 (in Ukrainian).
29. Rabinovych P, 'Effektivnost processualnykh norm: kriterii i pokazateli' (1986) 17 Problemy socialisticheskoy zakonnosti 11–15 (in Russian).
30. Rabinovych P, 'Effektivnost yuridicheskikh garantii zakonnosti (k metodike izmerenii)' (1977) 36 Problemy pravovedeniya 93–101 (in Russian).
31. Rabinovych P, 'Effektivnost yuridicheskoy otvetstvennosti (obshaya metodika izmerenii)' (1979) 4 Problemy socialisticheskoy zakonnosti 35–41 (in Russian).
32. Rabinovych P, 'Fenomen pravorozuminnia: hnoseolohichna kharakterystyka' (2007) 3 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 11–22 (in Ukrainian).
33. Rabinovych P, 'Hermenevtyka i pravove rehuliuвання' (1999) 2 (17) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 61–71 (in Ukrainian).
34. Rabinovych P, 'Yurydychna tekhnika zakonotvorennia v Ukraini: zahalni problemy' (1998) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 78–82 (in Ukrainian).
35. Rabinovych P, 'Klasychni typy pravorozuminnia: nezdolannist spivisnuвання' (2008) 1–2 Yurydychnyi visnyk Ukrainy 4–5 (in Ukrainian).
36. Rabinovych P, 'Kolizii mizh zakonnistiu ta dotsilnistiu yak postiino vidtvoriuvana problema yurydychnoho rehuliuвання' (2000) 4 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 27–37 (in Ukrainian).
37. Rabinovych P, 'Metodolohiia pravoznavstva: problemy pliuralizatsii' (1995) 3 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 81–88 (in Ukrainian).
38. Rabinovych P, 'Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravoderzhavoznavstva: suchasni tendentsii' (2003) 1 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 37–45 (in Ukrainian).
39. Rabinovych P, 'Nauka filosofii prava: do kharakterystyky predmeta i metodolohii' (2003) 1 Problemy filosofii prava 22–26 (in Ukrainian).
40. Rabinovych P, 'O yuridicheskoy prirode celej pravovykh aktov' (1971) 5 Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie 28–35 (in Russian).
41. Rabinovych P, 'O materialnykh i processualnykh osobennostyakh yuridicheskikh norm (funktsionalnyj analiz)' (1971) 20 Problemy pravoznavstva 3–18 (in Russian).
42. Rabinovych P, 'O ponyatii prava v sovetskoj yuridicheskoi nauke' (1977) 4 Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie 41–50 (in Russian).
43. Rabinovych P, 'Potrebove pravorozuminnia yak vyslid sotsialno-materialistychnoi paradyhmy (zahalnoteoretychna kharakterystyka)' (2014) 1 Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 6–15 (in Ukrainian).
44. Rabinovych P, 'Potrebove pravorozuminnia: kontseptualna kharakterystyka, evrystychnyi potentsial' (2014) 5 Pravo Ukrainy 31–40 (in Ukrainian).
45. Rabinovych P, 'Pravo kak yavlenie obshestvennogo soznaniya' (1972) 2 Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Pravovedenie 106–116 (in Russian).
46. Rabinovych P, 'Pravo yak tsinnist kultury' (1971) 18 Problemy pravoznavstva 3–12 (in Ukrainian).
47. Rabinovych P, 'Pravoponimanie: sushnost, prichiny i neizbezhnost plyuralizma, sovremennoe evropejskoe izmerenie' (2011) 1 Pravo Ukrainy 8–25 (in Russian).
48. Rabinovych P, 'Pravorozuminnia "pryroдне" ta "lehistske": nemynuchist spivisnuвання' (2009) 3 Pravo Ukrainy 65–70 (in Ukrainian).
49. Rabinovych P, 'Pravorozuminnia: sutnist klasyfikatsii, nezdolannist pliuralizmu' (2007) 5 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 26–32 (in Ukrainian).
50. Rabinovych P, 'Problemy transformatsii metodolohii vitchyznianoho pravoznavstva: dosiahnennia, vtraty, perspektyvy' (2002) 4 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 3–14 (in Ukrainian).
51. Rabinovych P, 'Pryrodne pravo: dialektyka pryvatnoho y publicnogo' (2004) 9 Pravo Ukrainy 61–64 (in Ukrainian).

52. Rabinovych P, 'Realizaciya norm socialisticheskogo prava (nekotorye cennostnye aspekty)' (1988) 22 Problemy socialisticheskoy zakonnosti 61–66 (in Russian).
53. Rabinovych P, 'Sotsialna sutnist pravovykh system i zabezpechenist nymy prav liudyny – neobkhdni skladovi predmeta yurydychnoi komparatyvistyky' [2012] 1 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 16–24 (in Ukrainian).
54. Rabinovych P, 'Sotsialna sutnist pravovykh ta derzhavnykh yavlyshch – yadro predmeta zahalno-teoretychnoi yurysprudentsii' [2009] 7 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 30–38 (in Ukrainian).
55. Rabinovych P, 'Specifika predmeta juridicheskoi nauki' (1974) 2 Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenii. Pravovedenie 53–61 (in Ukrainian).
56. Rabinovych P, 'Sutnist pravorozuminnia' (2007) 9 Pravo Ukrainy 3–7 (in Ukrainian).
57. Rabinovych P, 'Svoboda virovyznannia: filosofsko-pravovi ta derzhavno-yurydychni aspekty' (2001) 2 (25) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 108–122 (in Ukrainian).
58. Rabinovych P, 'Svoevremennost v prave' [1991] 9 Voprosy teorii gosudarstva i prava 55–62 (in Russian).
59. Rabinovych P, 'Svoiechasnist u pravovomu rehuliuvani' (1988) 11 Radianske pravo 60–64 (in Ukrainian).
60. Rabinovych P, 'Transformatsiia metodolohii vitchyznianoho pravoderzhavoznavstva: dosiahnennia i problemy' (2003) 1 Yurydychna Ukraini 10–18 (in Ukrainian).
61. Rabinovych P, 'Universalna teoriia prava yak zahalna kontseptualna osnova teorii natsionalnogo i mizhnarodnogo prava' (2017) 3 (27) Publichne pravo 18–23 (in Ukrainian).
62. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava v interpretatsii Strasburzkoho Sudu ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy' (2006) 1 Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 37–46 (in Ukrainian).
63. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava yak sotsialnyi fenomen' (2008) 8 Yurydycheskyi vestnyk 12–14 (in Ukrainian).
64. Rabinovych P, 'Verkhovenstvo prava: doktrynalni interpretatsii v Ukraini' (2013) 9 Pravo Ukrainy 162–175 (in Ukrainian).
65. Rabinovych P, 'Vitchyzniana filosofska-pravova i zahalnoteoretychna yurysprudentsiia: vytoky i fundatory' (2004) 2 Problemy filosofii prava 218–219 (in Ukrainian).
66. Rabinovych P, 'Vremya v pravovom regulirovanii (filosofsko-yuridicheskie aspekty)' [1990] 3 Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenii. Pravovedenie 19–27 (in Russian).
67. Rabinovych P, 'Vyavleniia sotsialnoi sutnosti pravovykh i derzhavnykh yavlyshch – holovne zavdannia yurydychnoi nauky' (2011) 1 Yurydychna nauka 7–13 (in Ukrainian).
68. Rabinovych P, 'Vymiriuvannia pokaznykiv efektyvnosti yurydychnykh harantii zakonnosti: metodychni aspekty' (2008) 3 Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy 14–22 (in Ukrainian).
69. Rabinovych P, 'Zakonnost i celesoobraznost v primenenii yuridicheskikh norm' (1974) 30 Primenenie sovetskogo prava 38–53 (in Russian).
70. Rabinovych P, Bachynskiy T, 'Pravovyi svitohliad (sotsialno-pryrodna interpretatsiia)' [2014] 2 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 5–17 (in Ukrainian).
71. Rabinovych P, Lutsiv O, 'Verkhovenstvo prava: suchasni vitchyzniani pidkhody do interpretatsii' (2012) 2 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukraini 3–16 (in Ukrainian).
72. Rabinovych P, O Lutsiv, 'Interpretatsiia verkhovenstva prava: osnovni vitchyzniani pidkhody ta yikh dialektychna vziaemodopovniuvannist' [2013] 1–2 Pravo Ukrainy 296–309 (in Ukrainian).
73. Rabinovych P, Sadovska D, 'Pravo na pamiat i pravo na zabuttia: zahalnoteoretychnyi analiz' (2023) 14 Vroslavsko-lvivskiy yurydychnyi zbirnyk 127–138 (in Ukrainian).
74. Rabinovych P, Savchuk N, 'Ofitsiino-normatyvne tlumachennia zakonodavstva yak instrument adaptatsii pravovoho rehuliuвання do sotsialnykh zmin' (2002) 1 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 23–35 (in Ukrainian).
75. Rabinovych P, Shmeleva G, 'Konkretizaciya yuridicheskikh norm (obsheteoreticheskie problemy)' (1985) 6 Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenii. Pravovedenie 31–39 (in Russian).
76. Rabinovych P, Vitruk N, 'Socialisticheskoe pravo i lichnost' (1970) 3 Pravovedenie, 16–24 (in Russian).

77. Viktorovskiy V, Rabinovych P, 'Pravo liudyny na natsionalne samovyznachennia i problema binatsionalnosti' (1995) 2 Ukrainskiy chasopys prav liudyny 99–103) (in Ukrainian).

Conference papers

78. Rabinovych P, 'Zakonnost pravotvorchestva', *Aktualnye problemy yuridicheskoy nauki na etape razvitogo socializma: kratkye tez. dokl. y nauch. soobshch. resp. nauch. konf.* (HYuI 1985) 197–199 (in Russian).
79. Rabinovych P, 'Pravovoj progress. (K metodologii razrabotki pokazatelej)', *Pravo i socialnyj progress Sibiri: Mat. nauch.-prakt. konf.* (OmGU 1990) 19–22 (in Russian).

Mehman A. Damirli

THE SCIENTIFIC HERITAGE OF PETRO RABINOVYCH
AS A TREASURE OF THEORETICAL JURISPRUDENCE

ABSTRACT. As a result of his many years of tireless and multifaceted activity, Petro Moiseyovych Rabinovych (1936–2023) inherited over a thousand scientific works dedicated to the most relevant and diverse problems of legal science. Undoubtedly, the proper study of this heritage is an important task facing legal scholars, the fulfilment of which requires a series of detailed and systematic studies. Therefore, in the presented work, I limit myself only to the general characteristics of the scientific heritage of the outstanding scientist. In the context of the current topic of the issue, this allows us to better understand the systemic connections between Petro Moiseyovych's human rights research and other components of his rich and diverse scientific output.

In the article, after a brief description of the personality of P. Rabinovych as a scientist, pedagogue and person, the following main disciplinary and corresponding thematic directions of his scientific creativity in the field of theoretical jurisprudence are defined as: Metascience of law: scientific problems of law, methodology of legal research; Philosophy of law: theory of legal understanding – a needs-based approach to law, axiology of law – value dimension of law, anthropological problems of law; General theory of law: conception of legal regularities, theory of legality/rule of law, theory of legal norms, theory of legal regulation; Theory of human rights: conceptual apparatus of the this theory and interpretation of human rights; Sociology of law: methodological developments for measuring the effectiveness of various legal phenomena. Based on these same thematic directions, new ideas and developments are characterized, according to which the scientist's contribution to theoretical jurisprudence is the most important and significant.

KEYWORDS: Petro Rabinovych; theoretical jurisprudence; general theory of law; methodology; legal understanding; needs-based approach; human rights; axiology of law.